

A gyermekvállalás időzítésével kapcsolatos lakossági attitűdök egyes bizonytalansági tényezők tükrében¹

Paksi Veronika – Király Gábor – Luksander Alexandra

paksi.veronika@tk.mta.hu; kiraly.gabor@pszfb.bgf.hu; szandron@gmail.com

Beérkezés: 2012. 02. 15.

Átdolgozott változat beérkezése: 2014. 06. 10.

Elfogadás: 2014. 09. 28.

Összefoglaló: A fiatalok felnőtté válásának folyamata napjainkban nemcsak egyre későbbi életkorra tolódik ki, de sokszor a mérföldkövek hagyományos sorrendje is felborul. Az egyének maguk építhetik fel ugyan életútjukat, de a döntés és a következményekért történő felelősségvállalás szintén rájuk hárul. Ezzel párhuzamosan a globalizáció által generált gazdasági és társadalmi változások a bizonytalanság növekedését eredményezik az állami, a piaci és az egyéni szereplők szintjén egyaránt. A fiataloknak nemcsak hogy nem állnak rendelkezésükre minták, de az életüket hosszú távra meghatározó döntéseiket ebben a megváltozott, bizonytalan térben kell meghozniuk. Válaszul sokszor elhalasztják a fiatal felnőttkor egyes életeseményeit. Tanulmányunkban a társadalmi gondolkodás oldaláról vizsgáltuk meg a szülővé válás időzítését. A European Social Survey 2008. évi adatai segítségével megmutatjuk egyrészt, mi befolyásolja az egyének elképzeléseit a gyermekvállalás „ideális” életkori normájáról. Másrészt, hogy a közvélemény mely tényezőkben látja a „késői” gyermekvállalás fő okait, s a vélemények miként változnak az alapvető társadalmi és demográfiai ismérvek szerint. Elemzéseinkben kiemelt figyelmet fordítunk a munkanélküliség és az általános bizonytalanság hatására, valamint a szülővé válásra legesélyesebb 26–35 éves korcsoportra.²

Kulcsszavak: gyermekvállalás, életkori norma, időzítés, halasztó attitűd, fiatalok, felnőtté válás, bizonytalanság, munkaerőpiac

Bevezetés

A késői fiatal- és a felnőttkor közötti átmenet a társadalomtudomány napjaink sokak által kutatott területe. Nem csupán egy elvont, szűk szakmai kört érintő és érdeklő el-

1 A tanulmány az OTKA támogatásával készült a „Dilemmák és stratégiák a család és munka összehangolásában” című kutatási projekt keretében (pályázati azonosító: K 104707). Köszönjük a kutatásvezető, Dr. Nagy Beáta (docens, Budapesti Corvinus Egyetem) folyamatos szakmai és emberi támogatását, amellyel ennek a tanulmánynak a létrejöttéhez is nagyban hozzájárult. Köszönetet mondunk továbbá Prof. Dr. Habil Füstös Lászlónak (DSc, tudományos tanácsadó, MTA Szociológiai Kutatóintézet; egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem) az elemzésben nyújtott segítségért, Dr. Szalma Ivettné (PhD, munkatárs, Swiss Foundation for Research in Social Sciences) az ESS4 magyarországi kérdőív kialakításában való közreműködésért, Prof. Dr. Habil Róbert Péternek (DSc, egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem) szakmai tanácsaiért és folyamatos támogatásáért és Dr. Tardos Róbertnek (CSc, tudományos főmunkatárs, Eötvös Loránd Tudományegyetem) az elemzéssel kapcsolatos ötletéért.

2 A tanulmány II. fejezetéből egyes részek korábban megjelentek: Király és Paksi 2012a, valamint Király és Paksi 2012b.

méleti problémáról van szó, hiszen a kérdés, hogy ténylegesen hogyan, milyen formában és legfőképpen mikor vállalnak fel a fiatalok felnőtt szerepeket, komolyan érinti a társadalom több olyan fontos területét, mint a munkaerőpiac, a nyugdíjrendszer fenntarthatósága és a társadalom reprodukciójának kérdése. Számos elméletalkotó próbál választ találni arra, hogy a felnőttkor halasztása milyen módon és miért történik. Míg a második demográfiai átmenet elmélete (Lesthaeghe és Van De Kaa 1986) egyértelműen az értékváltozások és az individualizációs folyamatok erejét hangsúlyozza, Beck (Beck 2003, 2010) az individualizációról szóló elméletében rámutat, hogy a folyamatnak számos nem szándékolt következménye van az egyénre is. Beck szerint az egyének ugyan maguk építhetik fel életútjukat, de így felelőssé is válnak annak alakításáért: rájuk hárul a döntésért és a következményekért történő felelősségvállalás is. Blossfeld (Blossfeld et al. 2005, 2006a, 2006b, 2006c) a globalizációs folyamatok egyéni életútra gyakorolt hatásáról szóló munkáiban ugyanakkor kiemeli, hogy a globalizáció által generált gazdasági és társadalmi változások a bizonytalanság növekedését eredményezik az állami, a piaci, valamint az egyéni szereplők szintjén egyaránt. Ez a bizonytalanság a társadalmi csoportok közül legjobban a fiatalokat érinti, akiknek nemcsak hogy nem állnak rendelkezésükre előre megadott minták, amelyekhez cselekvéseiket és életstratégiáikat igazíthatják, de az életüket hosszú távra meghatározó döntéseiket ebben a megváltozott, bizonytalan térben kell meghozniuk. Akár a második demográfiai átmenet, akár Beck vagy Blossfeld elmélete felől értelmezzük, a tények az mutatják, hogy a fejlett társadalmakban a fiatalok egyre később válnak felnőtté. Tágabb időintervallumot ölelnek fel az olyan felnőttkort jelző és jellemző különböző döntések, mint az otthonról való elköltözés, a munkavállalás kezdete, a párválasztás, és ennek következtében a gyermekvállalás is.

Tanulmányunkban a fiatalok halasztó magatartását az értékváltozások, valamint a magánélet egyes területein egyre növekvő bizonytalanság és kiszolgáltatottság felől értelmeztük. Az elméleti keretben először röviden ismertetjük a második demográfiai átmenet elméletét, Ulrich Beck individualizálódásról szóló elméletét, valamint Hans-Peter Blossfeld felfogását a globalizációs folyamatok egyéni életútra gyakorolt hatásáról. A harmadik fejezetben konkrét tendenciákon keresztül, empirikus adatok segítségével is megmutatjuk a fiatalok életútjában bekövetkezett főbb változásokat: az oktatásból a munkaerőpiacra történő átmenet elmosódását, a szülői ház elhagyása és a házasság időbeli kitolódását, és az együttélés intézményének erősödését, majd mindezen változások egyik fő következményét, a gyermekvállalás halasztásának empirikus adatait mutatjuk be részletesebben. Az ismertetett elméleti megfontolások és adatok bemutatásának fő funkciója, hogy a tanulmányunk alapjául szolgáló elemzéseket és a hazai empirikus eredményeket kontextusba helyezze, értelmezésüket segítse. Ennek megfelelően elemzésünkben a Blossfeld által legveszélyeztetettebbnek tartott csoportra, a fiatalokra fókuszálunk, és a halasztó attitűdöt a magánélet egyik kiemelt területe, a gyermekvállalás kapcsán vizsgáljuk meg. A gyermekvállalás kitolódásáról pontos statisztikai adatok állnak rendelkezésre, arról azonban kevesebbet tudunk, hogy a közvélemény miként vélekedik róla. Ezért a European Social Survey adatai segítségével megmutatjuk egyrészt, mi befolyásolja az

egyének elképzeléseit a gyermekvállalás „ideális” életkori normájáról. Másrészt bemutatjuk, hogy a közvélemény mely tényezőkben látja a gyermekvállalás halasztásának fő okait, s a vélemények miként változnak az alapvető társadalmi és demográfiai ismérvek szerint. Elemzéseinkben kiemelt figyelmet fordítottunk a munkanélküliség hatására, az általános bizonytalanságra, valamint a szülővé válásra legesélyesebb 26–35 éves korcsoportra. Végezetül pedig a tanulmány konklúziója röviden reflektál a legfontosabb elméleti megfontolásokra és az ezekkel kapcsolatos empirikus eredményekre.

Elméleti keret

A második demográfiai átmenet modellje

A felnőtté válás szakaszainak egyre későbbi időzítése az életútban már általános jelenségnek tekinthető napjainkban. A szülői ház elhagyása, az első tartós párkapcsolat, az első munka és az első gyermek vállalása évről évre idősebb életkorra tevődik. Az életútelméletek és -kutatások a halasztó attitűdöt a '60–70-es évek óta tetten érhető ún. második demográfiai átmenet részeként határozzák meg és vizsgálják (Lesthaegre és Van de Kaa 1986). Az elsősorban észak-európai országokban kezdődött folyamat hamarosan Európa többi országában, valamint a világ számos más, fejlett vagy fejlődő országában megfigyelhetővé vált. A második demográfiai átmenet elmélete makroszinten értelmezi a folyamatot; a gyermekkorból a felnőttkorba való átmenet életszakaszainak kitolódását elsősorban az oktatási rendszer kiszélesedésével, az iskolai végzettség emelkedésével, a nők aktívabb munkaerő-piaci szerepvállalásával, a jóléti állam kialakulásával, valamint a gazdasági és politikai struktúrák változásával magyarázza. Bár a változások makroszintűek, ezek erősen visszacsatolódnak az egyéni szinthez.

Az elmélet szerint a változások hatására az életúteseményeket korábban meghatározó és formáló értékek, társadalmi normák és szerepek meggyengültek vagy megváltoztak, szerepük kevésbé meghatározó az egyének életútját tekintve. Ennek köszönhetően a felnőtté válás mérföldköveinek tekinthető életesemények nemcsak hogy időben kitolódnak, de az életesemények hagyományos sorrendje is felborult (Kohli 1993). Az életút rugalmasságának köszönhetően az sem ritka, hogy egyes életeseményeket egyszerre élnek át a fiatalok, vagy akár újra kezdik őket (Somlai 1999, 2000; Beck 2003; Beck és Beck-Gernsheim 2002). Svédországban és Franciaországban például az 50-es évek generációjának fele tapasztalta meg a „hagyományos” életutat 40 éves koráig, a „nem hagyományos” életutakra a gyermektelenség és a párok szétválása volt jellemzőbb (Thomson et al. 2013: 48). A változás soktényezős folyamat: egyszerre van jelen benne az oktatási expanzió, a gazdaság átalakulása a posztindusztriális feltételek mentén, a fogamzásgátlás elterjedése, és a viszonylagos anyagi jólét, amely lehetővé teszi a viszonylag korai, szülőktől független háztartás kialakítását. Mindezen változások mögött azonban felfedezhető egy alapvető motívum: az individualizáció trendje, amelyet a viszonylagos jólét és a saját, egyéni

életprojektek (szemben a közös életre szóló vállalásokkal) megvalósításának igénye jellemez. Van de Kaa saját szavait használva:

„Az első és a második demográfiai átmenet mögött meghúzódó normákat és attitűdöket két kulcsszóval lehet jellemezni, amelyek kiemelik a köztük lévő ellentéteket is: ezek a kulcsszavak az altruizmus és az individualizmus. Az alacsony termékenységi arányszámok által jellemzett első demográfiai átmenetben a család és a gyerekek voltak a középpontban, ezzel szemben a második átmenet az egyének jogaira és az önmegvalósításra fekteti a hangsúlyt” (Van de Kaa 2001: 94).

Beck modellje: individualizáció és kockázat

Ulrich Beck (Beck 2003) a *Kockázattársadalom* című könyvében a kockázat és az individualizáció felől értelmezi többek között ezt a jelenséget is. Az ipari forradalommal kezdődő modernitás új szakaszát reflexív modernizációnak nevezi, amelyben egyéni és társadalmi szinten is megnövekszik a tudatosság a technológiai, gazdasági és társadalmi fejlődés kockázataival szemben. Mind a kockázat felismerése és az ezen alapuló döntések, mind a következményekért történő felelősségvállalás az egyénre hárul. Életútjának alakításáért maga válik felelőssé, ugyanakkor a kiszélesedett döntési térben lehetősége nyílik az esetleges rossz döntései javítására – akár az egyes életszakaszok újrakezdésével, azaz életútját „mozaikszerűen” építheti fel.

Beck értelmezésében az individualizáció nem más, mint a hagyományos utakkal történő szakítás. Az életutakra ható normák gyengülése lehetővé teszi az egyén számára, hogy kiszabaduljon a különböző társadalmi kategóriák hatása alól, mint például az osztály, az életkor vagy a társadalmi nem. Az individualizáció és az egyéni felelősségvállalás összefügg, mert önálló döntésképességet követel az egyéntől, annak képességét, hogy saját sorsát alakítsa identitásának létrehozásán és elhatározásain keresztül. A kor, a nem és a társadalmi osztály struktúráin keresztül ható hagyományos bizonyosságok megszűntek, miközben az egyénnek több és új típusú egyéni kockázattal kell szembenéznie és megküzdenie, mint például a bizonytalan munkapiaci körülményekből fakadó kockázatok, a házassági kötődések instabilitása és a család szétesése. A kockázatok a szorongás és a bizonytalanságérzés magas fokával járnak együtt, melyek mindenkit érintenek, de egyes csoportokat jobban jellemeznek, mint másokat. Beck továbbá a nők helyzetét is kiemeli, mint a „working poor” részeseit: esetükben például a „garancia nélküli, bizonytalan foglalkoztatási formák” gyakoribbak, mint a férfiaknál (Beck 2010: 106).

A Blossfeld-modell három elméleti szintje

Hans Peter Blossfeld és munkatársai is a globalizációs folyamatok meghatározó szerepét emelik ki kutatásaikban (Blossfeld et al. 2005, 2006a, 2006b, 2006c). Mind Blossfeldre, mind Beckre jellemző, hogy a globalizációs folyamatok és az egyéni szintű jelenségek közötti összefüggést igyekeznek bemutatni. Blossfeld azonban – Beck

egyszerűbb magyarázati sémájával szemben – három szintet különít el az elemzésében: a makro-, az intézményi és az egyéni szintet (Hofäcker 2006: 33).

Blossfeld szerint a globalizáció hatásai makroelméleti szinten a legtöbb modern társadalomban tetten érhetőek. Ezek a hatások lefedik a tudásalapú munka arányának növekedését, az ipari gazdasági struktúráktól való gyors elmozdulást a szolgáltatás alapú struktúrák felé, valamint a növekvő globális versenyt az államok között, amely a jóléti szolgáltatások stagnálását és csökkenését eredményezik (Hofmeister et al. 2006: 10–11). A makroszintű folyamatoknak azonban nagyon eltérő nemzeti hatásai lehetnek, mert az intézményi szint megszűri a globalizációs folyamatok befolyásoló hatásait. Blossfeld szerint ez a négy intézmény a foglalkoztatási, az oktatási, a jóléti rendszer, valamint a család, melyek jelentős tehetetlenségi erővel bírnak, így a globalizáció folyamatában is fennmaradnak és hatást gyakorolnak az egyéni szintre, főként a korai életszakaszokra. A növekvő bizonytalanság állapotában egyre nehezebb racionális döntést hozni, és ez kihat a foglalkozási, a párkapcsolati, valamint a gyermekvállalási döntésekre is (Blossfeld et al. 2005).

Bár jelentős nemzeti különbségek figyelhetők meg, Blossfeld vizsgálatában általános trend, hogy a kockázatok a különböző életszakaszban lévőkét eltérő mértékben érintik.³ Ahogy Becknél, úgy Blossfeldnél is kiemelt szerepet kapnak a pályájuk közepén járó nők (Blossfeld et al. 2006a), de utóbbi különös figyelmet fordít a fiatalokra is. Blossfeld szerint a globalizációs folyamatok fő vesztesei a fiatalok (Blossfeld et al. 2005), mert a globalizáció hatásai kritikusak a korai életszakaszokban, s a fiatalokat, mint a munkaerőpiacok „kivülállóit”, sokkal közvetlenebbül érintik, mint más szereplőket. A globalizációs folyamatok által történő nagyobb fokú kiszolgáltatottságukat nemcsak az okozza, hogy korlátozott munkaerő-piaci tapasztalattal bírnak, hanem az is, hogy nem rendelkeznek kiterjedt társadalmi hálózattal a gazdasági szférában, illetve nem védik őket a szakszervezetek. Főleg a recessziós időszakokban kiszolgáltatottabbak a gazdaság változásainak, ami gyakran a körükben mért magas munkanélküliségi rátában mutatkozik meg. Pályakezdési nehézségeik és gazdasági bizonytalanságuk folyamatosan növekszik, bevételeik alacsonyak, állásaik és társadalmi-gazdasági helyzetük bizonytalan, munkaszerződéseik könnyen módosíthatóak (Blossfeld 2007: 27–28). A fiatalok ezen kívül erősebben érintettek, mint az idősebb generációk, akik szintén megtapasztalták ezt az átmenetet, és a csoportjuk is erősen szegmentált: a csoporton belül növekvő egyenlőtlenség figyelhető meg (Blossfeld 2007: 29–31). Magyarország helyzete speciális a globalizáció folyamatában. Hazánkban – ahogyan a többi posztoszocialista országban is – a rendszerváltozást követő átmenet és a piacgazdaságra való átállás erősen érintette a munkaerőpiacra lépő korosztályokat a 90-es években. Az oktatási rendszer és a

3 Habermas már az 1973-as *Válságtendenciák a kései kapitalizmusban* című tanulmányában felhívja a figyelmet arra a jelenségre, hogy a kapitalizmusban a rendszer „terhei” aránytalanul sújtják a társadalom egyes csoportjait. Leginkább azokra hárulnak a rendszeren belüli válság következményei, akik a legkevesebb érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek (Habermas 1994).

munkaerőpiac változásai a bizonytalanság új formái elé állították a fiatalokat (is) (Róbert és Bukodi 2005: 179).

Érdekes kérdés, hogy a fiatalok válaszként milyen stratégiával reagálnak a megváltozott helyzetre az átmenet időszakában. Bizonytalan környezetben egyre nehezebb racionális döntést hozni. Egyre kevesebb biztos paraméter van, amikhez a cselekvéseket igazítani tudják, vagy amikből ki lehetne számítani – még ha szubjektív módon is – az egyes alternatívák hosszú távú következményeit (Blossfeld 2007: 19–20). A döntési időhorizont is egyre rövidebbé válik. A súlypont a hosszú távon elérhető sikerek felől a rövid távúak irányába tolódik el az üzleti, a szakmai és magánéleti döntésekben egyaránt. A globalizáció hatására a kölcsönös bizalomra épülő kapcsolatok viszont egyre inkább ellehetetlenülnek, legyenek azok magánéletiek (párok között), szakmaiak (munkáltató-alkalmazott) vagy szakpolitikaiak (állampolgár-jóléti rendszer), mert a cselekvők egyre kevésbé tartják be az ígéreteket (Blossfeld 2007: 21). A felnőtté válás folyamatában, különösen a gyermekvállalásról való döntésekben, kiemelt szerepet játszanak a bizalmi kapcsolatok. A következőkben nézzünk pár empirikus példát a fiatalok ezzel kapcsolatos stratégiáira!

A fiatalok stratégiái – empirikus adatok

Akár a második demográfiai átmenet, akár Beck vagy Blossfeld elmélete felől értelmezzük, a tények azt mutatják, hogy a fiatalok egyre inkább elhalasztják a felnőtté válás hosszú távú következményekkel járó döntéseit. A fiatal felnőttkort jelző egyes mérföldkövek változásai, illetve átlépésük időzítése szorosan összefügg egymással. Ebben a fejezetben empirikus adatokkal mutatjuk be a gyermekvállalás egyre későbbi életkorra történő időzítését, valamint a többi – a gyermekvállaláshoz kapcsolódó – mérföldkő változását: az oktatásból a munkaerőpiacra történő átmenet elmosódását, a szülői ház elhagyása és a házasság időbeli kitolódását és az együttélés intézményének erősödését.

A gyermekvállalás halasztásáért az oktatási rendszerben történt változások is felelősek. Nemcsak az iskolai végzettség emelkedéséről és az oktatási rendszerben eltöltött idő meghosszabbodásáról van szó, hanem arról – ahogyan arra Blossfeld is rámutatott –, hogy az *oktatás és a munkaerőpiacra lépés* átmenete napjainkra elmosódottabbá, zavarosabbá vált (Blossfeld 2007: 31; Róbert 2002). A fiatalok egyre nagyobb része a munkaerőpiacra történő kilépés után visszatér az oktatásba, vagy munkavállalását megpróbálja összeegyeztetni tanulmányaival. Mindez – mint arról korábban már szó esett – a Beck (2003) által bemutatott életutak rugalmasságának köszönhetően megvalósítható, és előnyeit a fiatalok, amennyiben tudják, előnyükre is fordíthatják. Azonban az aktív munkaerő-piaci jelenlét (és az ezzel járó bevétel) maga is egyik mérföldköve (volt) a felnőtté válásnak, így a munkavállalás és a tanulás határvonalának összemosódása bizonytalanságot generál a fiatalok életében. Másik jellemző, hogy az oktatás „alternatív” szerepet kap az életükben. Már nem csak humántőke-befektetésként jelenik meg számukra, hanem mint kvázi

„parkolópálya”, ahol – érthető és racionális stratégiaként – a hallgatói státusz relatív védettségét preferálják egészen addig, amíg elhelyezkednek a munkaerőpiacon, még abban az esetben is, ha esetleg korábban be tudnák fejezni tanulmányaikat. Majd, amint állást találnak, azonnal kilépnek az oktatási rendszerből, így próbálva elkerülni a munkanélküliség stigmáját. A fiatalok munkaerő-piaci bizonytalansága és kiszolgáltatott helyzete jól kimutatható mind az átmeneti és a tartós munkanélküliség, mind a kedvezőtlen munkaszerződések esetén (Király et al. 2013). A végzettség emelkedése mellett részben emiatt is egyre inkább kitolódik az oktatásban eltöltött idő, ami Olaszország és Németország esetében tapasztalható a legerősebben.

A felnőtté válás másik fontos mérföldköve, a *szülői ház elhagyása*, az önálló otthon megteremtése is kiemelt szerepet játszik a szülővé válás időzítésében. Az „önállósoadás” azonban nemcsak az iskola befejezésétől függ, hanem az első tartós munkavállaláson és az első tartós párkapcsolat kialakulásán is, továbbá fontos elem még, hogy milyen az otthoni szülői környezet, illetve mekkorák az önálló otthon kialakításának költségei. A férfiaknál és a nőknél országonként különböző minták figyelhetők meg. Az eltérések bemutatására talán a dél-európai – hagyományosan egykeresős modellt mutató – társadalmak adatai a legjobb példák. Európában a nők átlagosan két évvel korábban költöznek el otthonról, mint a férfiak (Eurostat 2009: 29), a déli társadalmakban a férfiak pedig egyre tovább maradnak a szülői háztartásban, és elhalasztják a házasság és gyermekvállalás döntéseit. Míg Finnországban a nők átlagosan 22 évesen, addig Olaszországban átlagosan 29 évesen alakítják ki első saját otthonukat, a férfiaknál ugyanez 23, illetve 30 éves korban történik (Eurostat 2009: 31). Hazánk fiataljai a déli országok fiataljaival egyetemben a „későn” elköltözők csoportjába tartoznak, s az elköltözéshez kapcsolódó életkori normák is megengedőbbek a lakosság körében: Magyarországon egy nőtől 30, egy férfitől legkésőbb 31 éves kora körül várják el, hogy elhagyja a szülői házat (Murinkó és Földházi 2012: 121). Gyakran hangoztatott tény, hogy a fiatalok nagy része azért nem költözik el a szüleitől, mert anyagiilag nem engedheti meg magának, s ebben hazánk első helyet foglal el az EU 27 listáján: kétharmaduk ezért nem tud önálló otthont teremteni (Eurostat 2009: 31).

A párkapcsolati formák megváltozása is hatással van a gyermekvállalási magatartásra. A házasságkötések száma jelentősen visszaesett az elmúlt pár évtized alatt, s egyúttal megnőtt az első házasságkötéskori átlagos életkor is. Hazánkban az elmúlt húsz év alatt a felére esett vissza az első házasságok száma, s az újrահázasodók aránya is harmadával csökkent (Pongrácz 2012: 13). Bár hazánk a viszonylag korábban házasodók csoportjában foglal helyet a többi kelet-közép-európai ország között, az első házasságkötéskor a házasodók átlagos életkora nálunk is folyamatosan kitolódik. Míg szintén húsz évvel ezelőtt minden ötödik magyar nő házasodott 30 évesnél idősebb korban, addig napjainkban már több mint a fele (Pongrácz 2012: 13). Emellett folyamatosan növekszik a rugalmasabb *együttélési* formák aránya a házassággal szemben. A fiatalok adaptációs stratégiájának tekinthető, hogy gyakran azzal reagálnak például a bizonytalan foglalkoztatottságra, hogy az együttélést

választják a házasság helyett (Thomson 2013). A határozott idejű és/vagy részmunkaidős munkaszerződéssel alkalmazott fiataloknál különösen magas a házasság nélküli együttélési formák aránya (Blossfeld 2007: 23), ezzel szemben a jobb, hosszú távú kilátásokkal rendelkező fiatalok között – leginkább a magasán iskolázott szegmens – magasabb a házasságkötés valószínűsége (Oppenheimer 2005). Az együttélések aránya Európában mindenhol a nők között magasabb, és az északi országokban a legjellemzőbb. Míg Finnországban például a 15 és 29 év közötti nők körülbelül 15%-a él házasságban, élettársi viszonyban viszont több mint kétszer annyian, addig Görögországban körülbelül 2% él házasságban, és több mint tízszer annyian élettársi viszonyban (Eurostat 2009: 32). Hazánkban is egyre jobban preferálják az együttélés e formáját (a párok 15%-a), s az élettársi viszonyt folytatók körülbelül 60%-a nem is szándékozik házasságot kötni. A fiatalok esetében nagyobb az esély erre, mert az együttélés nagyrészt a házasságot megelőző próbaidőszakot jelenti számukra, azonban az életkor előrehaladtával egyre jobban csökken a házasságkötési kedv (Pongrácz 2012: 14). Mindez azért is fontos, mert bár egyre kevesebben vélekednek úgy, hogy a gyermekvállaláshoz a felek házassága szükséges (S. Molnár 2010b), a legtöbb gyermek még mindig házasságban születik (Spéder 2006).

Az oktatás és a munkaerő-piaci átmenet elmosódása, a szülői ház elhagyásának kitoldódása, a házasságkötések halasztása s az alternatív együttélési formák terjedése mind a *gyermekvállalás halasztásához* vezethet (Nagy 2014). 2009-ben az EU 27 országában a nők átlagos életkora az első gyermekük megszületésénél már 29,9 év volt (Eurostat 2012). Bár a jelenség általános, országonként jelentős eltérések mutatkoznak. Például a magyar és a német nőkre is igaz a halasztó attitűd, a németek még a magyarokhoz képest is 5-6 évvel később vállalják első gyermeküket⁴ (Kamarás et al. 2005: 46–50). A fiatalok bizonytalan munkaerő-piaci helyzete egyes országokban (például Észtország, Spanyolország) halasztó hatással van a partnerkapcsolatukra és gyermekvállalásukra. Hazánkban ebben a tekintetben különbség mutatkozik a nemek között: a munkanélküli nők kisebb eséllyel válnak anyává, mint foglalkoztatott társaik, míg a munkaerő-piaci helyzet a férfiakra nincs hatással (Spéder és Kapitány 2006: 192). Az egyre későbbi gyermekvállalás egyik nem elhanyagolható demográfiai következménye, hogy a nők termékenységi időszaka drasztikusan lerövidült, továbbá minél későbbi életkorban vállal egy nő gyermeket, annál nagyobb a valószínűsége, hogy kevesebb gyermeke lesz (Billari 2005) vagy esetleg gyermektelen marad. Bár Magyarországon a gyermektelen nők aránya⁵ az elmúlt 40 év alatt 10%-kal nőtt (2009-ben 43,2% volt), a szándékos *gyermektelenség* ritka jelenség (Ádámné és Grábics 2008: 24; Szalma és Takács 2012: 44). A gyermekvállalás időzítése ezért erősen függ az iskolai végzettségtől. A magasabb iskolai végzettségű nők nagyobb eséllyel halasztják a gyermekvállalást. Ennek oka egyrészt, hogy erősen él a társadalomban az a norma, miszerint a felnőtté váláshoz, valamint a gyermekvállaláshoz az iskola befejezése szükséges. A

4 A több gyermeket tervező/vállaló nők ugyan mindkét országban korábban válnak anyává, mint a „csak” egy gyermeket szülő társaik, azonban Németországban a háromgyermekes anyák még a magyarországi egygyermekes anyáknál is majdnem 3 évvel később szülnék (27 évesen, 2002. évi adatok).

5 15 és 49 év közötti nők.

magasan képzett nők esetében a hosszú (akár 17–23 évet is felölelő) tanulmányi szakasz után a karrier megalapozása lenne tanácsos, azonban ez az időszak már a gyermekvállalásra „ideálisnak” tartott életkorral esik egybe. A magasan képzett nők gyermekvállalása így a munkájuk és magánéletük összehangolásának nehézségei miatt is egyre jobban kitoldódhat, ami abból is adódik, hogy munkájukat hivatásnak tekintik, és kevésbé választják szét a két területet (Hewlett 2007; Clark 2001; Nagy 2009). A nők lehetőségei és stratégiái erősen függenek azonban a nemzeti szintű intézményi háttértől, leginkább a jóléti rendszerektől (Křížková et al. 2010). Abban az esetben, ha a jóléti intézkedések nem támogatják a nőket a gyermekvállalásban – például gyermekellátási intézmények létesítésével és fenntartásával és/vagy a munkaerőpiacra való visszatérés elősegítésével –, a magasan kvalifikált nők egész egyszerűen nem vállalnak gyermeket vagy nagyon későn teszik ezt. Svédországban a kiterjedt jóléti intézkedések és a gyermekellátási intézmények munkaerő-piaci keresletet generáló hatása miatt ennek pont az ellenkezője figyelhető meg. A helyzet ironiája, hogy a családcentrikus jóléti rezsimekben (Spanyolország, Olaszország), ahol a családi kapcsolatok kiemelt fontossággal bírnak, a magasan képzett nők kevésbé érdekeltek a családalapításban, míg a férfiak kevésbé tudják megvalósítani azt. Mindez együtt a fertilitási ráta eddig nem tapasztalt alacsony szintjét eredményezi ezekben az országokban (Blossfeld 2007: 32–33). Egyes skandináv kutatások a lerövidült termékenységi szakasz és a gyermekszám kapcsán arra az eredményre jutottak, hogy a felsőfokú végzettségű anyák – főként felsőfokú partnerrel – az első gyermek után hamar megszülik második gyermeküket, azaz a második gyermek időzítésére is hat az iskolai végzettség (Hoem 1996; Kreyenfeld 2002).⁶ Magyarországon a magasan képzett nők már a rendszerváltozás körül is viszonylag későbbi életkorban, átlagosan 27 évesen vállalták első gyermeküket (Husz 2006), jelenleg pedig az egyetemet végzettek átlagosan 31,5 évesen (KSH 2011).⁷

Mint láthattuk, a gyermekvállalás kitolódásáról pontos statisztikai adatok állnak rendelkezésre, azonban arról kevesebbet tudunk, hogy társadalmilag mely életkorok az elfogadottak ezen életütemény időzítésére. Elemzésünkben az ezzel kapcsolatos közvéleményt vizsgáltuk meg, ezért a valós termékenységi magatartás bemutatása mellett az életkori normákról is fontos itt röviden szót ejteni. A különböző demográfiai eseményekhez kapcsolódóan az egyéneknek sajátos véleményük van ezen életütemények időzítéséről. A belsővé vált ún. társadalmi órájuk (*social clock*) segítségével véleményt tudnak mondani arról, hogy mit tartanak „ideális” életkornak egy bizonyos életütemény időzítésére, és maguk is sokszor ezen életkori normáknak megfelelően viselkednek (Binstock és Shanas 1976). Az európai országokban 2006-ban – a valós demográfiai viselkedéstől eltérően – átlagosan megközelítőleg 3,4 évvel fiatalabb életkorban tartották ideálisnak, hogy egy nő először anyává váljon (24,9 évesen).⁸ A kelet-európai országokban ennél kisebb el-

6 Ugyanakkor az alacsonyan képzett nők esetében jellemző stratégia az anyává válás és a család „alternatív szerepe”, amellyel el tudják kerülni a bizonytalanságot. A munkaerőpiacról való kilépés így egy biztos menekülő út számukra. Nagyon hasonló tendenciákra hívja fel a figyelmet Szalma Ivett a magyar kontextus tekintetében (Szalma 2010).

7 Egy egyetemet végzett férfi pedig 34,2 évesen válik apává (KSH 2011).

8 European Social Survey 2006-os adatfelvétele, 23 ország. A férfiak apává válása is hasonló mintázatot mutatott, csak az átlag ideális kor két évvel magasabb volt.

térést figyeltek meg, míg a viszonylag későn anyává váló nyugat-európai országokban nagyobb, akár 5 évet is (Paksi és Szalma 2009: 67). A gyermekvállalás életkori normáinak időbeli változását azonban nehéz nyomon követni. Hazánkban a KSH „Életünk fordulópontjai” panelkutatásának eredményei azt mutatják, hogy a közmegítélés a gyermekvállalás időzítése kapcsán lassan, de követte a termékenységi trendeket. 2001-ben például a nők a társadalom által „ideálisnak” tartott életkorban, átlagosan 25,2 évesen születtek meg első gyermeküket, ekkor még nem volt igazán különbség a tényleges esemény és az életkori norma között (S. Molnár 2010a: 269–270, 2010b: 261). Azóta az életkori norma valamennyire követte a nők első szülésének kitolódását, hiszen 2008-ban a társadalom már 25,5–26 évesen⁹ tartotta ideálisnak az anyává válást, amikor is a nők átlagosan csak 27,7 éves korban születtek először. Azaz a követés mértéke lassúbb volt, így a társadalom mostanság fiatalabb életkort tart tanácsosnak a nők számára, mint ami a tényleges kor (Kapitány és Spéder 2009: 32).

Elemzés

Az eddigiekben a fiatalokat körülvevő bizonytalanságot és annak a magánéletre gyakorolt főbb hatásait mutattuk be, különös tekintettel a gyermekvállalás halasztására. Mint láthattuk, a különböző társadalmi-gazdasági folyamatok és az azokat körülvevő bizonytalansági faktorok halasztó hatással vannak a fiatalok egyes életeseményeinek időzítésére, ami sokszor „késői” gyermekvállaláshoz vezet. A gyermekvállaláshoz kapcsolódó életkori normákat alakító társadalmi-demográfiai ismérvekről alig van információnk (S. Molnár 2010a: 269–270, 2010b: 261), és arról sem igen állnak rendelkezésre adatok, hogy a közgondolkodás miben látja a fiatalok egyre későbbi szülővé válásának okait. Elemzésünkben ezért a gyermekvállalás „ideális” életkorát, valamint a fiatalok gyermekvállalására jellemző halasztó attitűdöt a hozzájuk kapcsolódó normák és társadalmi gondolkodás felől vizsgáltuk meg. További célunk volt, hogy elemzésünkhöz a European Social Survey¹⁰ adatait használjuk, mert a 2008. évi magyar kiegészítő modul gyermekvállalással kapcsolatos kérdései lehetővé tették mindezek vizsgálatát.

Hipotézisek

A fent bemutatott elméletek alapján egyrészt feltételeztük, hogy a gyermekvállalásra legesélyesebb 26–35 éves korcsoport elképzelései a gyermekvállalás „ideális” életkoráról éppen érintettségüknek köszönhetően másként „épülnek fel”, mint a náluk fi-

9 2008-ra a KSH-adatok: 25,5 év (S. Molnár 2010b: 261), valamint ESS-adatok: 26,0 év (Király – Paksi 2012a) is rendelkezésre állnak. A két adatfelvétel közötti eltérések módszertani különbségekre vezethetők vissza.

10 Az ESS 4. hullám adatbázisának elérhetősége: <http://www.esshu.hu/sites/default/files/downloads/databases/>; letöltve: 2010. 10. 14., 2011. 12. 16 és 2012. 06. 03. Európai Társadalomtudományi Elemzések (EUTE) – European Social Survey (ESS). Konzorcium: MTA Szociológiai Kutatóintézet és MTA Politikai Tudományok Intézete. A kutatás vezetője volt: Prof. Füstös László (MTA Szociológiai Kutatóintézet).

atalabb vagy idősebb generációé. „Énvédelmi mechanizmusként” értelmezhető, hogy esetleg később gondolják magukat és a körülményeiket alkalmasnak a gyermekvállalásra, főként abban az esetben, ha (még) nem házasodtak meg vagy nincs gyermekük; vagy éppen a karrierjük megalapozását tűzték ki célként a gyermekvállalás előtt. Másrészt azt feltételeztük, hogy a magasabb iskolai végzettségűek nemcsak a valószínűségben halasztják a gyermekvállalást, hanem nagyobb eséllyel tartják a halasztást elfogadhatónak. Továbbá azt gondoltuk, hogy mind a megtapasztalt munkaerő-piaci bizonytalanság, mind az életben általánosan tapasztalt bizonytalanság a gyermekvállalás későbbi időzítéséhez vezet, különösen a gyermekvállalásra legesélyesebb 26–35 évesek véleménye szerint. Az elméletek, az elemzési célok, valamint a rendelkezésre álló adatok alapján a következő hipotéziseket állítottuk fel és teszteltük:¹¹

H1: A különböző társadalmi-demográfiai ismérvek befolyásolják az emberek véleményét a gyermekvállalás „ideális” időzítéséről.

H1a: A 26–35 éves korcsoport idősebb életkort tart ideálisnak az első gyermekvállalásra.

H1b: A magasabb iskolai végzettségűek idősebb életkort tartanak ideálisnak az első gyermekvállalásra.

H1c: Azok, akik soha nem voltak házasságban, illetve azok, akinek nincs gyermeke, idősebb életkort tartanak ideálisnak az első gyermekvállalásra.

H1d: A munkanélküliséget már megtapasztaltak idősebb életkort tartanak ideálisnak az első gyermekvállalásra.

H2: A „késői” gyermekvállalás egyik legfőbb oka, hogy az emberek bizonytalanok a jövőtől.

H3: A különböző társadalmi-demográfiai ismérvek befolyásolják az emberek véleményét arról, hogy miben látják a „késői” gyermekvállalás okait.

H3a: A 26–35 éves korcsoport nagyobb eséllyel tartja a késői gyermekvállalás okának a bizonytalan jövőt.

H3b: A munkanélküliséget már megtapasztaltak nagyobb eséllyel tartják a késői gyermekvállalás okának a bizonytalan jövőt.

H3c: A 26–35 éves korcsoport nagyobb eséllyel tartja a késői gyermekvállalás okának azt, hogy az emberek inkább a karrierjükre koncentrálnak.

H3d: A magasabb iskolai végzettségűek nagyobb eséllyel tartják a késői gyermekvállalás okának azt, hogy az emberek inkább a karrierjükre koncentrálnak.

H3e: A 26–35 éves korcsoport nagyobb eséllyel tartja a késői gyermekvállalás okának azt, hogy gyermek mellett nehezebb munkát vállalni.

11 Az elemzéshez használt kérdéssorok további érdekes hipotézisek felállítására is alkalmasak voltak, de azok meghaladták volna tanulmányunk keretét.

Módszertan

Bár az eddig bemutatott elméletekből jól látható, hogyan gyengül a társadalmi normák szabályozó szerepe, eredményeinket – ahogy a kérdőíves adatfelvételekben a lakossági véleményeket – úgy lehet értelmezni, hogy azok valószínűsíthetően az emberek által „többséginek” gondolt véleményeket tükrözik (Angelusz 2000). A közvélemény alakulása azonban bonyolult, és semmiképpen nem tekinthető egyirányú folyamatnak. A közmegítélés egyrészt társadalmi nyomást gyakorol az emberekre (S. Molnár 2010a: 253), azaz az értékek és a normák változása kihat a demográfiai eseményekre, például a szülővé válás időzítésére. Másrészt viszont maga a késői gyermekvállalás is befolyásolja és változtatja annak társadalmi megítélését. Figyelembe kell azt is venni, hogy a „többségi” gondolkodás sokszor eltérhet az egyén valós viselkedésétől, ugyanakkor az „ideális” gyermekvállalási kor kapcsán vannak olyan kutatási eredmények, melyek azt mutatják, hogy az egyes életkori normák elfogadása kihat az egyén saját gyermekvállalásának időzítésére is (Spéder és Kapitány 2007: 163–195).

Adatbázisunkat a European Social Survey (továbbiakban ESS) 2008. évi hullámának adatai alkották. Az ESS-t 2002-től kezdve két évente végzik el a részt vevő országok reprezentatív mintáin, a vizsgálatban több mint 25 ország vesz részt. Magyarország az eddigi összes adatfelvételi hullámban közreműködött, ami jó lehetőséget kínál a nemzetközi összehasonlításra is. Tanulmányunkhoz a 2008. évi magyar adatfelvételi hullám kiegészítő moduljában szereplő, a gyermekvállalás időzítéséhez kapcsolódó attitűdkérdéseket dolgoztuk föl, ezért elemzésünkben csak magyar adatokat tudtunk bemutatni.¹²

Elsőként azt vizsgáltuk, hogy a különböző társadalmi és demográfiai ismérvek miként befolyásolják az emberek véleményét a gyermekvállalás „ideális” időzítéséről a nők és a férfiak számára [H1]. A függő változónkat a következő kérdés adta: „Ön szerint hány éves korban kellene a nőknek/férfiaknak gyermeket vállalniuk?”¹³ A kérdés vizsgálatához lineáris regresszió elemzést alkalmaztunk dummy változók bevonásával. Kivételt képezett a vallás változó, ahol a 11 fokú skálán a „0” az „egyáltalán nem vallásos” és a „10” a „nagyon vallásos” választ jelenti a következő kérdésre: „Függetlenül attól, hogy Ön tartozik-e valamelyik egyházhoz vagy felekezethez, mennyire tartja vallásosnak magát?”

Hipotéziseink alapján négy modellt állítottunk fel:

1. Első modellünkben (*Alapmodell*) az alapvető társadalmi és demográfiai ismérvek hatásait vizsgáltuk. Hipotézisünk vizsgálata érdekében az életkort kategoriális változóként szerepeltettük a modellekben.
2. Modellünket ezt követően a családi állapotra és a gyermekszámra vonatkozó változókkal bővítettük (*Bővített modell*).
3. Harmadik modellünkben (*Bizonytalanság modell*) a munkaerő-piaci változó bevonásával azt vizsgáltuk, hogy a munkaerő-piaci bizonytalanság miként befolyásolja

¹² A gyermekvállalás ideális életkorának európai összehasonlító elemzése Paksi és Szalma (2009) korábbi tanulmányában olvasható.

¹³ Az átlagos életkor: 26,0 év volt, lásd Király és Paksi (2012a) tanulmányát.

az „ideális” gyermekvállalási korról kapcsolatos nézeteket. A „Volt már munkanélküli” változónkat a következő kérdésekre adott legalább egy igen válasz alapján képeztük: „Volt-e valaha olyan helyzetben, hogy több mint három hónapon át munkanélküli volt és munkát keresett?”, „Az ilyen munkanélküli időszakok közül volt olyan, amelyik több mint 12 hónapig tartott?”, „Volt munkanélküli az elmúlt 5 évben több mint három hónapon át?” A munkaerő-piaci helyzetre vonatkozó információk retrospektívak, azokat ennek megfelelően kell értelmezni.

4. Hipotézisünket, miszerint a 26–35 éves korcsoport elképzelései az „ideális” gyermekvállalás életkorára vonatkozóan éppen érintettségüknek köszönhetően másként „épülnek fel”, mint a náluk fiatalabb vagy idősebb generációé, külön modellben (*Fiatalkor modell*) is teszteltük. A hipotézis vizsgálatához ebben az esetben is lineáris regresszió-elemzést alkalmaztunk. A regressziós egyenletben a fent bemutatott három modellben alkalmazott változókat szerepeltettük interakciós változókkal kibővítve. A korcsoport változót ebben az esetben kétkategóriájúvá alakítottuk át: az egyik kategóriát a 26–35 évesek, a másik – referenciakategóriát – a többi korcsoport képezte. E kétkategóriájú változó és a többi modellbe bevont magyarázó változó szorzataként állítottuk elő az elemzésben szerepeltetett interakciós változókat. Az interakciós hatás ebben az esetben azt mutatja meg, hogy a vizsgált magyarázó változók hatásmechanizmusa mennyiben tér el a 26–35 évesek esetében a többi korcsoportéhoz képest.

Az elemzés *második* szakaszában a nők és a férfiak gyermekvállalás-halasztásának lehetséges okaira fókuszáltunk [H2 és H3]. Először a „Mit gondol, a nők/férfiak miért vállalnak egyre későbbi életkorban gyermeket?” kérdésre adott válaszokat mutattuk be. A kérdőívben a megkérdezettek a következő hét, előre megadott állításról nyilváníthattak véleményt, mint a késői gyermekvállalás lehetséges okairól:¹⁴ *a)* bizonytalannak tartják a jövőt; *b)* a lakáshelyzetük nem megfelelő; *c)* inkább a karrierjükre koncentrálnak; *d)* gyermek mellett nehezebb munkát vállalni; *e)* egyre később találják meg a megfelelő partnert; *f)* egyre később válnak felnőtté; *g)* inkább saját magukra költik a pénzt. Feltételeztük, hogy az egyes társadalmi-demográfiai ismérvek hatással vannak a késői gyermekvállalás okairól való közgondolkodásra is, ezért a hét válasz mindegyikét függő változóként is megvizsgáltuk. Tekintve, hogy az általunk vizsgált függő változók kategóriálisak (több válasz megjelölésére is lehetőség volt), binomiális logisztikus regressziós modelleket alkalmaztunk. A modellben a korábbi modelljeink változóit használtuk. A regressziós együtthatókból esélyhányadost számoltunk ($OR=e\beta$), ami megmutatta, hogy a magyarázó változó különböző értékei esetén átlagosan hányszorosára nőtt vagy csökkent a függő változó 1-gyel kódolt kategóriájába tartozás esélye.

14 A kvantitatív vizsgálat korlátai közé tartozik, hogy a felsorolt lehetséges okok sora soha nem teljes. Emellett a kérdőív nem adott lehetőséget az „egyéb” válasza sem zárt, sem nyitott formában, ami pedig akár érdekes eredményekkel is szolgálhatott volna.

Eredmények

A gyermekvállalásra „ideálisnak” tartott életkort befolyásoló társadalmi-demográfiai ismérvek

A továbbiakban bemutatjuk, mi befolyásolja az emberek gondolkodását, amikor a gyermekvállalásra ideálisnak tartott életkorról beszélnek. Hipotéziseink alapján 3+1 modellt állítottunk fel, amelyek regressziós együtthatói azt mutatják (1–2. táblázat), hogy az adott referenciacsoporthoz képest a többi csoport gondolatban hány évvel teszi korábbra vagy későbbre a szülővé válás ideális életkorát. A negyedik, az ún. Fiatalok modell interakciós hatás regressziós együtthatói a 26–35 évesek és a többi korcsoport közötti különbségeket mutatják (3. táblázat). Várakozásainknak megfelelően a modellekbe bevont változók (a „gyermek” változó kivételével) valóban hatással vannak arra, ki milyen életkort gondol ideálisnak a szülővé válásra, azaz a [H1] hipotézisünk majdnem teljesen beigazolódott. A nők és a férfiak gyermekvállalását külön vizsgáltuk, az eredményeket is külön értékeljük.

Az anyává válásra ideálisnak tartott életkort befolyásoló társadalmi-demográfiai ismérvek

Az Alapmodellben kapott eredmények azt mutatják, hogy a vallás kivételével minden ismérv (a nem, az életkor, a település típusa és a végzettség) hatással van arra, ki mikor tartja tanácsosnak, hogy egy az nő első gyermekét vállalja (1. táblázat).

Az életkor tekintetében nem igazolódott be hipotézisünk [H1a], miszerint a gyermekvállalásra legnagyobb eséllyel vállalkozó 26–35 éves korcsoport gondolja legkésőbbre helyezni a nők gyermekvállalását. Pont ellenkezőleg: minden korcsoporthoz képest ők teszik (majdnem egy évvel) legkorábbra, de az eredmény csak a 15–25 évesek esetében, csak az Alapmodellben szignifikáns.

A magasabb iskolai végzettségűek azonban valóban későbbi életkorokban gondolják tanácsosnak az anyává válást: egy felsőfokú végzettségű ember körülbelül másfél évvel (1,282–1,449), azaz ez a feltevésünk [H1b] igazolást nyert mindhárom modellben.

A Bővített modellbe bevont családi állapot és a gyermek megléte változók azonban nem szignifikánsak, és nem változtattak korábbi változóink hatásán sem. Úgy látszik, az, hogy valakinek milyen a családi állapota, illetve van-e gyermeke vagy sem, nem befolyásolja, hogy hány éves korra gondolja ideálisnak az anyává válást; ezt a hipotézisünket [H1c] el kellett vetnünk.

A Bizonytalanság modellbe bevont két új változó sem igazán változtatta meg az előző két modell eredményeit, de szignifikáns eredmény, hogy aki már megtapasztalta a munkanélküliséget, jóval több, mint egy évvel korábban (–1,233) tartja tanácsosnak egy nő számára, hogy megszüljön első gyermekét. Így az anyává válás esetében nem igazolódott be az a hipotézisünk [H1d], miszerint aki volt már munkanélküli, az óvatosságból későbbre halasztaná ezt az életeseményt. Ez a modell lett a legerősebb modellünk ($R^2=0,086$, bár ez is csak 8,6%-át magyarázza a függő változók szórásának).

1. táblázat: Az anyává válásra „ideálisnak” tartott életkort befolyásoló társadalmi-demográfiai ismérvek

Az anyává válás ideális életkora	Alapmodell	Bővített modell	Bizonytalanság modell
Független változók	B		
Nem (referenciacsoport: nő)			
Férfi	-0,552*	-0,557*	-0,544*
Életkor (referenciacsoport: 26–35 év)			
15–25	0,964*	0,900	0,863
36–50	0,317	0,338	0,390
50 fölött	0,016	0,075	-0,017
Település (referenciacsoport: falu)			
Egyéb város	0,574	0,568	
Megyei jogú város	1,504***	1,505***	1,423***
Budapest	0,920*	0,860*	0,838*
Végzettség (referenciacsoport: alapfokú)			
Középfokú	1,150***	1,125***	1,066***
Felsőfokú	1,449***	1,439***	1,282**
Vallás (11 fokú skála)	-0,003	0,005	-0,001
Családi állapot (referenciacsoport: házas)			
Elvált	–	0,406	0,442
Özvegy	–	-0,112	-0,154
Soha nem volt házas	–	0,174	0,159
Gyermek (referenciacsoport: nincs gyermeke)			
Van gyermeke	–	-0,003	0,014
Munkaerő-piaci helyzet (referenciacsoport: soha nem volt munkanélküli)			
Jelenleg munkanélküli	–	–	-0,014
Volt munkanélküli	–	–	-1,233**
R ²	0,074	0,076	0,086

Magyarázat: *** p < 0,001; ** p < 0,01; * p < 0,05

Forrás: ESS4 2008, N= 667

Az apává válásra „ideálisnak” tartott életkort befolyásoló társadalmi-demográfiai ismérvek

Ahogy az anyává, úgy az apává válás esetében is az Alapmodellbe bevont változók a vallás kivételével mind hatnak arra, ki mikor tartja tanácsosnak, hogy egy férfi gyermeket vállaljon (2. táblázat).

Az életkort megvizsgálva az apák esetében majdnem teljesen igazolódni látszik hipotézisünk [H1a], melyet a gyermekvállalásra legnagyobb eséllyel vállalkozó 26–35 éves korcsoportra fogalmaztunk meg. Valóban ők gondolják úgy, hogy a férfiak ráérnek még az első gyermeküket vállalni: hozzájuk képest a 36–50 év közöttiek majd egy évvel (-0,916), az 50 évnél idősebbek pedig másfél évvel is (-1,448) korábban teszik gondolatban ezt az életkort.

Az iskolai végzettség hasonlóan hat az apává válás esetében is [H1b]: az alapfokú végzettségűekhez képest a közép- és felsőfokú végzettségűek későbbi életkorokban gondolják tanácsosnak egy férfi számára apává válni.

A Bővített modell viszont új eredményeket hozott az apaság ideális időzítése kapcsán, melyek itt igazolták [H1c] hipotézisünket, de csak a családi állapot esetében. Azok, akik még nem voltak házasok, másfél évvel (1,449) későbbi életkort javasolnának a férfiaknak a gyermekvállalásra.¹⁵ Az új változók bevonása az életkorok esetében pedig úgy hatott, hogy eltűnt az idősebb korcsoportok (36 fölöttiek) szignifikáns hatása,¹⁶ de ezzel párhuzamosan a fiataloké (15–25) szignifikáns lett.

Ellentétben az anyaság esetével, az ebbe a Bizonytalanság modellbe bevont munkaerő-piaci változók nem hatottak szignifikánsan, azaz az, hogy valaki megtapasztalta-e már a munkanélküliséget vagy sem, semmilyen magyarázó erővel nem bír arra, ki mit gondol ideális életkornak az apává válásra; ez a feltevésünk nem nyert igazolást [H1d].

2. táblázat: Az apává válásra „ideálisnak” tartott életkort befolyásoló társadalmi-demográfiai ismérvek

Az apává válás ideális életkora	Alapmodell	Bővített modell	Bizonytalanság modell
<i>Független változók</i>	<i>B</i>		
Nem (referenciacsoport: nő)			
Férfi	−0,717*	−0,859**	−0,826**
Életkor (referenciacsoport: 26–35 év)			
15–25	−0,321	−1,452**	−1,400*
36–50	−0,916*	−0,280	−0,215
50 fölött	−1,448***	−0,418	−0,430
Település (referenciacsoport: falu)			
Egyéb város	0,679	0,503	0,479
Megyei jogú város	0,798*	0,708	0,705
Budapest	1,606***	1,291**	1,278*
Végzettség (referenciacsoport: alapfokú)			
Középfokú	0,966**	0,980**	0,975**
Felsőfokú	1,381**	1,326**	1,307*
Vallás (11 fokú skála)	−0,009	0,013	0,011
Családi állapot (referenciacsoport: házas)			
Elvált	−	0,952	0,969
Özvegy	−	−0,546	−0,550
Soha nem volt házas	−	1,449*	1,462*
Gyermek (referenciacsoport: nincs gyermeke)			
Van gyermeke	−	−0,941	−0,943
Munkaerő-piaci helyzet (referenciacsoport: soha nem volt munkanélküli)			
Jelenleg munkanélküli	−	−	0,097
Volt munkanélküli	−	−	−0,651
R ²	0,085	0,121	0,124

Magyarázat: *** p < 0,001; ** p < 0,01; * p < 0,05

Forrás: ESS4 2008, N= 667

15 Érdemes megemlíteni, hogy az elváltak is szintén majd egy évvel (0,952) későbbre gondolják, de az eredmény csak szignifikanciaközeli: 0,056

16 Az idősebb korcsoportok értékeinek nemcsak a szignifikanciája tűnt el, hanem az értékeik is több mint harmadukra csökkentek, miközben a 15–25 éves korcsoport eredménye szignifikáns lett, értéke pedig majdnem négyszeres.

A gyermekvállalásra „ideálisnak” tartott életkort befolyásoló társadalmi-demográfiai ismérvek a 26–35 évesek és a többi korcsoport viszonylatában

Eddig azt vizsgáltuk, hogy a különböző társadalmi-demográfiai ismérvek miként befolyásolják, hogy az emberek milyen életkort tartanak ideálisnak az anyává, illetve apává válás szempontjából. A következő, úgynevezett Fialatok modellben részletesebben is megvizsgáltuk ezeket a hatásmechanizmusokat, feltételezve, hogy a 26–35 éves korcsoport esetében ezek esetleg másként működnek, mint a többi korcsoport esetében (3. táblázat). A regressziós modellben magyarázó változóként szerepeltettük az életkor változót – melyet ebben az esetben kétkategóriájúvá kódoltunk: 26–35 évesek és a többi korcsoport – és a többi, a korábbi modellekben szerepeltetett magyarázó változót, valamint az életkorra vonatkozó dummy változó minden más magyarázó változóval vett interakcióját. A 3. táblázatban mind az anyává, mind az apává válás esetében külön oszlopban láthatóak a 26–35 éves korcsoport és a „többi korcsoport” (a 15 és 25 év közöttiek, valamint a 35 év fölöttiek együtt) esetében az egyes magyarázó változók regressziós együtthatói, valamint a magyarázó változók és a korcsoport változó közötti interakciós hatások értékei. Ez utóbbi azt mutatja meg, hogy a „többi korcsoport” képest a 26–35 évesek esetében miként tér el az adott változónak a hatása a szülővé válás ideális életkoráról alkotott elképzelésre.

A 3. táblázatból látható, hogy a Fialatok modell sok esetben árnyalja az eddigiekben bemutatott eredményeinket.

A Fialatok modell szignifikáns interakciós hatásokat jelez a települések és a családi állapot kapcsán az anyaság ideális időzítésére vonatkozóan.

A településtípus hatását vizsgálva eddig az derült ki (lásd a korábban bemutatott 1. ábrát), hogy az anyává válás ideális életkorát a falun élők teszik a legalacsonyabbra. Őket az egyéb városban élők, majd a fővárosiak követik, és legkésőbbre a megyei jogú városok lakosai teszik, megközelítőleg másfél évvel (1,504) későbbre, mint a falun élők. A Fialatok modellből látszik, hogy a különböző típusú települések ezen sorrendje a 26–35 éves korcsoport esetében felborul. Esetükben éppen a falun élők halasztanák későbbre a nők gyermekvállalását. Őket a megyei jogú, illetve egyéb városban élők követik, s meglepő módon ebben a korcsoportban éppen a fővárosiak teszik leghamarabbra az anyává válás ideális életkorát (2,157).

Tehát míg a korábbi modellek feltételezésünkkel ellentétben azt mutatták, hogy a 26–35 éves korosztály egyáltalán nem gondolja korábbra az anyává válás ideális időzítését a többi korcsoportéhoz képest, addig a Fialatok modell megmutatta, hogy a településeken belül jelentősen eltér a 26–35 évesek és a többi korcsoport arról alkotott véleménye. Más irányból megközelítve, míg a „többi korcsoportban” a városi emberek akár egy-másfél évvel is később gondolták ideálisnak az anyává válást (a falun élőkhez képest), addig a 26–35 éves városi fiatalok (a falun élőkhez képest) megközelítőleg két évvel fiatalabb életkorra tették ezt. A „többi korcsoport” és a 26–35 évesek véleménye így jelentősen eltér: az interakciós hatás azt mutatja, hogy

a 26–35 évesek akár 2,8–3,5 évvel is korábban tartják tanácsosnak, hogy egy nő megszüljön első gyermekét.

Ugyanígy, a korábbi modellekben a családi állapot nem volt szignifikáns hatással arra, hogy ki milyen életkort gondol ideálisnak az anyává válásra, azonban a Fiatalok modellből kiderült, hogy a 26–35 éves korcsoporton belül a házasokhoz képest az elváltak mintegy három évvel (3,121) későbbre teszik az anyává válás ideális életkorát. A többi korcsoport esetén nincs szignifikáns különbség a családi állapot szerint. Az előzőek következtében az elváltak csoportján belül a 26–35 évesek több mint három évvel (3,301 interakciós hatás) halasztanák a gyerekvállalást a többi korcsoportéhoz képest.

A Bizonytalanság modellben az volt látható, hogy az az ember, aki már megtapasztalta a munkanélküliséget, 1,233 évvel korábbi életkorban gondolta tanácsosnak anyává válni egy nő számára. A Fiatalok modellben az is láthatóvá vált, hogy ez a 26–35 évesek csoportjára különösen igaz: a különbség majdnem három év (–2,776). S bár ez az interakciós hatás nem szignifikáns a „többi” korcsoport és a 26–35 évesek között, látható, hogy a munkanélküliséget megtapasztalt 26–35 évesek 1 év 9 hónappal (–1,776) korábbra tennék az anyává válás idejét, mint a többi korcsoport.

A Fiatalok modell szignifikáns interakciós hatásokat jelez a településtípus és a vallás kapcsán az apaság ideális időzítésére vonatkozóan.

Az életkort vizsgálva korábban megerősítést nyert (2. táblázat) az a hipotézisünk [H1a], miszerint a 26–35 éves korosztály valóban későbbi életkorban véli ideálisnak az apává válás ideális időzítését a többi korcsoportéhoz képest. Ugyanakkor a Fiatalok modell interakciós értékei azt mutatják, hogy településeken belül nézve a 26–35 éves korcsoport korábbi életkort tart ideálisnak az apává válásra. A különbség csak a budapestiek kapcsán szignifikáns (–2,561): egy budapesti 26–35 éves fiatal egy szintén budapesti, de más életkorú egyénhez képest akár két és fél évvel is korábban tanácsolná egy férfinak, hogy gyermeket vállaljon.

A hatásmechanizmusok is eltérnek a 26–35 éves korcsoport esetében. A 3. táblázatból látható, hogy a korcsoporton belül nincs szignifikáns különbség a különböző településtípuson élők között abban a tekintetben, hogy milyen korban tartják ideálisnak a férfiak gyermekvállalását. A többi korcsoport esetében az eredmények megegyeznek azzal, amit korábban kaptunk: a nagyobb településen élők később tartják ideálisnak a férfiak apává válását.

Regressziós egyenleteink a Fiatalok modellben jelezték először, hogy a vallás hatással van az emberek ideális szülővé válási életkorról alkotott véleményére: a 26–35 évesek között minél vallásosabb valaki, annál inkább úgy gondolja, hogy a férfiaknak később kellene gyermeket vállalniuk. A többi korcsoport esetében, ahogy korábbi eredményeink is mutatták, nincs szignifikáns hatás. Az interakciós együtthatókat tekintve látható, hogy a vallásos emberek közül a 26–35 évesek megközelítőleg fél évvel későbbre javasolnák (0,412) a férfiak számára az apává válást (egy hasonlóan vallásos, 26–35 évnél fiatalabb vagy idősebb személy véleményéhez képest). Mivel a vallásosság mértékét egy 11 fokú skálán mérték, ezt az eredményt úgy kell

értelmezni, hogy egy nagyon vallásos (a 11 fokú skála 11. foka) fiatal esetében ez a különbség több mint 4,5 évet is jelenthet ($11 \times 0,412$ év).

3. táblázat: A gyermekvállalásra „ideálisnak” tartott életkort befolyásoló társadalmi-demográfiai ismérvek: a 26–35 éves korcsoport ismérveinek különbsége a többi korcsoporthoz képest (interakciós hatás)

A gyermekvállalás ideális életkora	Fiatalok modell					
	Anyává válás			Apává válás		
	Többi korcsoport	26–35 évesek	Interakciós hatás	Többi korcsoport	26–35 évesek	Interakciós hatás
Független változók	B					
Nem (referenciacoport: nő)						
Férfi	–0,396	–1,159	–0,762	–0,782**	–1,247	–0,464
Település (referenciacoport: falu)						
Egyéb város	0,903**	–1,934*	–2,836**	0,601	–0,179	–0,780
Megyei jogú város	1,728***	–0,739	–2,467*	0,873*	–0,647	–1,521
Budapest	1,305**	–2,157*	–3,462**	1,839***	–0,722	–2,561*
Végzettség (referenciacoport: alapfokú)						
Középfokú	1,119***	0,161	–0,958	0,732	1,686	0,954
Felsőfokú	1,457**	–0,199	–1,656	1,052	2,337	1,285
Vallás (11 fokú skála)						
	–0,014	0,073	0,087	–0,057	0,355*	0,412***
Családi állapot (referenciacoport: házas)						
Elvált	–0,180	3,121**	3,301**	0,891	1,801	0,910
Özvegy	–0,303	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Soha nem volt házas	0,784	0,305	–0,479	1,274*	1,407	0,133
Gyermek (referenciacoport: nincs gyermeke)						
Van gyermeke	0,145	–0,407	–0,552	–0,369	–1,138	–0,769
Munkaerő-piaci helyzet (referenciacoport: soha nem volt munkanélküli)						
Jelenleg munkanélküli	0,014	–0,696	–0,710	0,263	–1,095	–1,358
Volt munkanélküli	–1,000	–2,776*	–1,776	–0,391	–1,655	–1,264
R ²	0,120			0,147		

Megjegyzés: Többi korcsoport: Az egyes függő változók hatása a „többi korcsoport” esetében. 26–35 évesek: Az egyes függő változók hatása a 26–35 éves korcsoportban. Interakciós hatás: Az egyes függő változók és a korcsoportváltozó közötti interakciós hatások.

Magyarázat: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

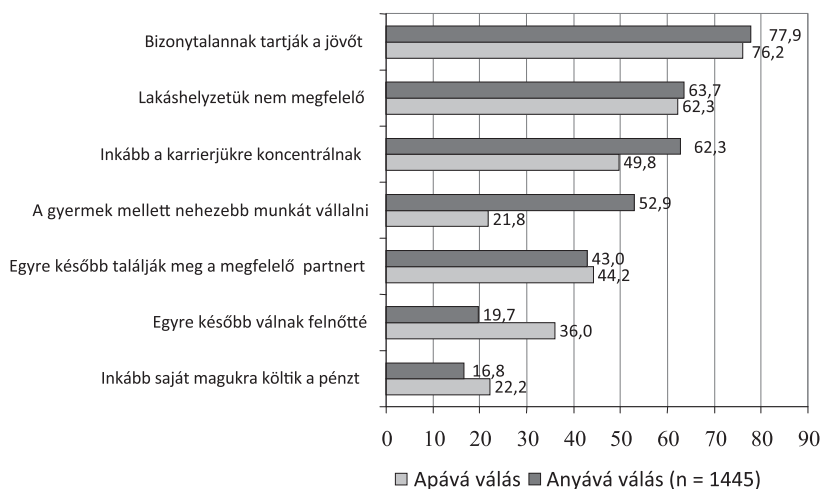
Forrás: ESS4 2008, N= 667

A „késői” gyermekvállalás okai, és az ezen lakossági véleményeket befolyásoló társadalmi-demográfiai ismérvek

A kérdőív a halasztó attitűddel kapcsolatos társadalmi gondolkodást is feltérképezte: a megkérdezettek hét előre megadott állításról, mint a késői gyermekvállalás lehetséges okairól nyilváníthattak véleményt. A [H2] hipotézisünk igazolást nyert, miszerint a legtöbb válaszadó (több mint háromnegyedük) a bizonytalan, kiszámíthatatlan jövőt látja a gyermekvál-

lálás késleltető okának, legyen szó akár a nőkről, akár a férfiakról (1. ábra). Az eddigiekben a bizonytalanságot a munkaerő-piaci helyzettel mértük, ebben az esetben azonban erősen feltételezhető, hogy a bizonytalanságot általánosabban értelmezték az emberek. Egyrészt a „bizonytalan jövő” kifejezés is erre utal, másrészt látható, hogy más, szintén bizonytalansághoz köthető tényezők,¹⁷ mint a lakáshelyzet problémája, a gyermek melletti munkavállalás nehézsége, valamint az, hogy a fiatalok nehezen találnak időben megfelelő partnert, illetve egyre később válnak felnőtté, visszatükröződik a véleményekben. A késői anyává és apává válásról alkotott vélemények sok esetben hasonló arányt mutatnak, azonban a közvélemény szerint a karrierépítés és a gyermek melletti munkavállalás inkább a nőket, a késői felnőtté válás pedig inkább a férfiakat késlelteti jobban a gyermekvállalásban.

1. ábra: A késői gyermekvállalás okai (%)

További hipotézisünk volt [H3], hogy az egyes társadalmi-demográfiai jellemzők hatással vannak a késői gyermekvállalás okairól való véleményekre is. Ezért a hét válasz mindegyikét függő változóként vontuk be modellünkbe, s megvizsgáltuk a korábbi regressziós modelljeinkben is szerepeltetett magyarázó változók hatását (4., 5. táblázat). Az Exp(B) értékek azt mutatják meg, hogy az adott referenciacsoporthoz képest mennyivel nagyobb (1 fölötti értékek) vagy kisebb (1 alatti értékek) eséllyel gondolja valaki úgy, hogy az adott ok áll a fiatalok gyermekvállalás-halasztásának hátterében.

A „késői” anyává válásról való gondolkodást befolyásoló társadalmi-demográfiai ismérvek

Mint azt a fenti ábrán láthattuk, az emberek a legnagyobb részben a bizonytalan jövőnek tulajdonítják, hogy a fiatalok egyre később vállalják első gyermeküket. Az

17 A válaszok közötti korrelációt korábbi tanulmányunkban bemutattuk (Király és Paksi 2012a).

alábbi, 4. táblázatból kiderül, hogy az anyává válás kapcsán a 26–35 éves korcsoport sokkal kisebb eséllyel jelölte meg a bizonytalan jövőt mint a késői anyává válás okát (és az eredmény csak a 15–25 évesek esetében szignifikáns: 0,410), azaz [H3a] feltevésünket el kellett vetnünk. Akárcsak a [H3b] hipotézisünket, mert a munkanélküliséget megtapasztalt egyének véleménye sem tér el szignifikánsan.

A karrier kapcsán érdekes eredmény, hogy hipotézisünk [H3c] ellenére nem a 26–35 éves korcsoport, hanem a vélhetően legnagyobb munkaerő-piaci aktivitású, 36–50 éves korcsoport gondolja jóval nagyobb eséllyel (1,678), hogy a nők azért vállalnak egyre későbbi életkorban gyermeket, mert inkább a karrierjükre koncentrálnak. Ugyanezen a véleményen vannak a magasabb iskolai végzettségűek is, tehát ez a feltételezésünk igaznak bizonyult [H3d].

Az anyaság kapcsán láthattuk (1. ábra), a válaszadók több mint fele vélte úgy, hogy a nők azért halasztják a gyerekvállalást, mert azt nehéz a munkavállalással összehangolni. Sokatmondó, hogy a lakosság véleménye ebben a tekintetben annyira homogénnek tűnik, hogy semelyik általunk vizsgált társadalmi-demográfiai jellemző nem volt rá hatással (a modell magyarázó ereje nagyon gyenge), tehát a [H3e] hipotézisünk nem valósult meg.

4. táblázat: A „késői” anyává válás halasztásáról való gondolkodást befolyásoló társadalmi-demográfiai ismérvek

Az anyává válás halasztásának okai	„Mit gondol, a nők miért vállalnak egyre későbbi életkorban gyermeket?”						
	Bizonytalan jövő	Lakás-helyzet	Karrier	Munka és gyermek-vállalás	Partnerprobléma	Késői felnőtté válás	Magukra költenek
Független változók	Függő változók, Exp(B)						
Nem (referenciacsoport: nő)							
Férfi	0,587**	0,686*	1,031	0,925	0,633**	0,871	1,490
Életkor (referenciacsoport: 26–35 év)							
15–25	0,410*	0,901	0,887	1,483	1,159	1,082	1,579
36–50	0,651	1,085	1,678*	1,356	1,276	1,216	2,867**
50 fölött	0,587	1,438	1,463	1,285	1,435	1,378	2,554*
Település (referenciacsoport: falu)							
Egyéb város	0,728	1,378	1,394	0,936	1,041	1,304	1,470
Megyei jogú város	0,804	1,212	1,128	0,751	0,884	1,172	1,225
Budapest	0,809	1,388	1,105	0,976	1,299	1,172	3,178***
Végzettség (referenciacsoport: alapfokú)							
Középfokú	1,004	1,445*	1,629**	0,980	1,324	1,387	0,864
Felsőfokú	0,683	1,169	2,274**	0,980	2,158**	1,065	0,923
Vallás (11 fokú skála)							
	0,971	0,998	1,021	0,988	1,027	1,016	1,013
Családi állapot (referenciacsoport: házas)							
Elvált	0,954	0,736	0,761	0,939	0,995	0,770	0,671
Özvegy	0,747	0,716	0,815	0,734	0,823	1,022	1,571
Soha nem volt házas	1,574	1,309	1,678	0,665	1,417	0,867	1,619
Gyermek (referenciacsoport: nincs gyermeke)							
Van gyermeke	1,392	2,231**	1,283	0,912	1,034	0,760	1,124
Munkaerő-piaci helyzet (referenciacsoport: soha nem volt munkanélküli)							
Jelenleg munkanélküli	0,823	0,862	0,706	0,792	0,858	0,792	0,862
Volt munkanélküli	0,729	0,785	0,709	1,568	1,182	0,788	1,617
R ²	0,042	0,070	0,049	0,025	0,045	0,018	0,070

Magyarázat: *** p < 0,001; ** p < 0,01; * p < 0,05

Forrás: ESS4 2008, N= 741

A „késői” apává válásról való gondolkodást befolyásoló társadalmi-demográfiai ismérvek

A jövőt körülvevő általános bizonytalanság nagy hatással van az apaság halasztásával kapcsolatos vélekedésekre is. Azonban a lakosság véleménye – az anyasággal ellentétben – homogén, nem különbözik szignifikánsan a modellbe bevont magyarázó változók tükrében, azaz a [H3a] és [H3b] hipotézisünk itt sem nyert igazolást.

Elgondolkodtató eredmény, hogy az, aki már volt munkanélküli az életében és a budapestiek, életkortól függetlenül kétszer nagyobb eséllyel gondolnak arra, hogy a férfiak inkább magukra költenek gyermekvállalás helyett. Nehéz lenne e jelenséget ezen eredményekből megmagyarázni, de talán az állhat mögötte, hogy az az ember, aki anyagilag nehezebb időket is megtapasztalt, úgy érezheti, kevés a pénz, és ezért dönteni kell: vagy magára költ az ember, vagy gyermeket vállal.

Bár a karierről való vélekedést vizsgáló modellünk gyenge, annyi látható, hogy életkorcsoportok szerint nincs különbség, azaz a [H3c] feltevésünk sem bizonyult helyesnek. Azonban az jól látható, hogy a felsőfokú végzettségűekben majdnem kétszer nagyobb eséllyel (1,985) merül fel annak gondolata, hogy a férfiak először a karrierjükre akarnak koncentrálni, s csak aztán a gyermekvállalásra, tehát a [H3d] hipotézisünket az apává válás esetében is igazolni tudtuk.

A lakosság szemében az apaság halasztásában játszott szerepéhez képest a munka és gyermekvállalás összehangolása kisebb problémának tűnt (20,8%) a nőkhöz képest (52,9%), mikor a válaszadókat erről kérdeztük (lásd fent az 1. ábra). A társadalmi-demográfiai ismérvek hatásának vizsgálatakor azonban ez lett a legerősebb modellünk, a magyarázó változók a független változó szórásának 9,7 százalékát magyarázzák (ez sem erős), és itt kaptuk a legtöbb szignifikáns eredményt is. A férfiak és az elváltak majdnem kétszer nagyobb eséllyel gondolnak arra, hogy gyermek mellett nehezebb munkát vállalni, amikor az apaság időzítéséről van szó. Ellenben minél magasabb valakinek az iskolai végzettsége, annál kisebb eséllyel merül fel ez problémaként. Életkorcsoportok szerint nem találtunk szignifikáns különbséget, azaz [H3e] hipotézisünk itt sem nyert igazolást.

5. táblázat: A „késői” apává válásról való gondolkodást befolyásoló társadalmi és demográfiai ismérvek

Az apává válás halasztása	„Mit gondol, a férfiak miért vállalnak egyre későbbi életkorban gyermeket?”						
	Bizonytalan jövő	Lakás- helyzet	Karrier	Munka és gyermek- vállalás	Partnerprob- léma	Késői felnőtté válás	Magukra költenek
Független változók	Függő változók, Exp(B)						
Nem (referenciacsoport: nő)							
Férfi	1,239	0,936	1,192	1,817**	0,762	0,491***	1,135
Életkor (referenciacsoport: 26–35 év)							
15–25	0,516	0,951	1,151	1,396	0,943	1,362	1,628
36–50	1,155	1,386	0,678	0,792	1,088	0,953	1,573
50 fölött	1,666	1,632	0,870	1,323	1,101	0,783	1,587
Település (referenciacsoport: falu)							
Egyéb város	0,987	1,009	1,260	1,061	0,617**	0,723	1,255
Megyei jogú város	0,718	0,897	0,835	1,032	0,691	0,947	1,199
Budapest	0,811	2,759**	1,498	1,161	0,594	1,361	3,001***
Végzettség (referenciacsoport: alapfokú)							
Középfokú	0,994	0,721	1,081	0,500**	1,127	0,880	0,760
Felsőfokú	0,751	0,431**	1,985*	0,225***	1,235	1,344	0,548
Vallás (11 fokú skála)							
	0,996	0,972	0,986	0,936*	1,017	0,981	1,033
Családi állapot (referenciacsoport: házas)							
Elvált	1,430	1,041	1,046	1,952*	1,637	1,657 07	0,702
Özvegy	0,919	1,034	1,404	1,406	1,107	0,864	1,102
Soha nem volt házas	0,971	0,746	0,985	1,295	2,335*	1,050	1,412
Gyermek (referenciacsoport: nincs gyermeke)							
Van gyermeke	0,627	0,732	1,399	1,213	0,991	1,404	1,489
Munkaerő-piaci helyzet (referenciacsoport: soha nem volt munkanélküli)							
Jelenleg munkanélküli	0,715	1,039	0,906	0,780	1,321	1,158	1,123
Volt munkanélküli	0,800	0,747	0,910	1,451	0,605	0,713	2,126*
R ²	0,046	0,063	0,040	0,097	0,060	0,078	0,054

Magyarázat: *** p < 0,001; ** p < 0,01; * p < 0,05

Forrás: ESS4 2008, N= 699

Összefoglaló és konklúzió

Tanulmányunk három különböző értelmezési keretet mutat be a fiatalok felnőttkori szerepeket és döntéseket halasztó attitűdjeinek és gyakorlatának magyarázatára. Míg a második demográfiai átmenet elmélete elsődlegesen az értékváltozásokkal, addig Beck (2003) kockázattársadalom-elmélete az egyéni kockázatok szerepének hangsúlyozásával, Blossfeld (Blossfeld et al. 2005, 2006a, 2006b, 2006c) modellje pedig a globalizációs folyamatok bizonytalanságnövelő hatásaival magyarázza a jelenséget. Írásunk Blossfeld magyarázati sémáját mutatja be bővebben, amely szerint a globalizáció hatásait különböző nemzeti intézmények (oktatás, munkaerő-

piac, jóléti rendszerek és család) szűrik meg és irányítják át különböző társadalmi csoportokra. Bár a nemzeti intézmények elrendeződéséből és egymásra hatásából fakadóan a különböző országok társadalmi sajátosságai igen eltérőek lehetnek, a bizonytalanság és a kiszámíthatatlanság – és az ebből eredő hosszú távú tervezés lehetetlensége – elsődlegesen a fiatalok korosztályait sújtja minden országban. Mindez erős hatással van a korcsoportra, hiszen ebben az életszakaszban a fiataloknak – túl a függetlenedés minden „gyerekbetegségén” – komoly és hosszú távú következményekkel járó döntéseket kell meghozniuk.

Ezt az objektíve tapasztalható munkaerő-piaci bizonytalanságot érhetjük tetten a felnőtté válás egyes mérföldköveinek halasztásában, köztük a szülővé válás egyre későbbi időzítésében. A gyermekvállalás területét vizsgáló szubjektívebb mutatók az elmúlt években nemcsak a gyermekvállalás, hanem az ahhoz kapcsolódó életkori normák kitolódását is jelzik. Bár a társadalmi gyakorlat és a közvélemény között különbség figyelhető meg, azok harmonikusan egy irányba mozognak (S. Molnár 2010a). A háttérben nemcsak az értékek, normák változása áll, hanem az élet minden területén tapasztalt bizonytalanság, az életkezdéshez szükséges főbb döntések meghozatalának lehetetlensége, valamint a döntéshez szükséges keretfeltételek hiánya (Blossfeld et al. 2005, 2006a, 2006b, 2006c). Arról, hogy a gyermekvállalás „ideális” életkori normája és a „késői” gyermekvállalásról alkotott vélemények eltérnek-e a különböző társadalmi csoportok szerint, kevés ismeretünk van. Elemzésünkben ezért egyrészt arra fókuszáltunk, hogy a gyermekvállalásra ideálisnak tartott életkort hogyan befolyásolják az egyének alapvető társadalmi-demográfiai ismervei, másrészt bemutattuk azon főbb okokat, melyek a lakosság véleménye szerint a késői gyermekvállalás mögött húzódnak. Továbbá itt is megvizsgáltuk a véleményekre ható társadalmi és demográfiai ismérveket. Az elméleti részben bemutatott bizonytalansági tényezők alapján elemzésünkben kiemelt figyelmet fordítottunk a szülővé válásra legesélyesebb 26–35 éves korcsoportra, valamint a magasabb iskolai végzettség, a munkanélküliség és a jövővel kapcsolatos általános bizonytalanság hatására.

A gyermekvállalásra tartott ideális életkor alapvető társadalmi-demográfiai ismervei szerinti vizsgálat azt mutatta, hogy a gyermekvállalásra legesélyesebb, 26–35 éves korcsoport attitűdje – talán éppen érintettségüknek tulajdoníthatóan – egyes esetekben valóban eltér a náluk fiatalabb vagy idősebb generációétól. Ez a korcsoport az anyaságot nem, de az apaságot egy-másfél évvel későbbre tartja tanácsosnak időzíteni a többi korcsoportéhoz képest. Eredményeink alapján elmondható, hogy az iskolai végzettség hatása erős indikátor nemcsak a valós termékenységi magatartás, hanem az annak ideális időzítéséről alkotott véleményben, hiszen minél magasabb valaki iskolai végzettsége, annál magasabb életkort tart ideálisnak a szülővé váláshoz. Az érintett korcsoportok feltehetőleg saját korábbi gyermekvállalásukra vagy saját fiatalokoruk társadalmi normáira vonatkoztatva fogalmazták meg válaszukat (úgynevezett egocentrikus gondolkodás). A 26–35 éves korcsoport esetében az apa-

ság ideális életkori normájának későbbre helyezése „érvédelmi mechanizmusként” is értelmezhető, azaz saját gyermekvállalásuk halasztását ezáltal társadalmilag elfogadottnak értelmezik, egyúttal a maguk számára enyhítve az esetleges „elkéstem vele” érzést.

Vizsgálatunkban a munkanélküliséggel járó bizonytalanság csak az anyaságra „ideálisnak” tartott életkort befolyásolta. Mindez egybecseng a valós termékenységi magatartással, amikor a munkanélküli nők elhalasztják gyermekvállalásukat a foglalkoztatott társaikhoz képest, és ahol a férfiakra mindez nincs hatással (Spéder és Kapitány 2006). Esetünkben a nők kapcsán azonban pont ellentétes irányú hatás látható: a munkanélküliséget megtapasztalt (de már nem munkanélküli) emberek nem későbbre, hanem korábbra javasolnák egy nőnek az anyává válást, és ez a „sürgető” attitűd különösen igaznak bizonyult a 26–35 év közötti korcsoportban. Érdekes azonban, hogy sem az általunk bemutatott apaság javasolt időzítéséről való vélekedést, sem a férfiak valós magatartását nem befolyásolja a megtapasztalt munkanélküliség (Spéder és Kapitány 2006), ugyanakkor a közvélekedésben erősen él, hogy ahhoz, hogy egy férfi apává váljon, biztos munkaerő-piaci helyzet szükséges (Szalma 2010).

Elemzésünk második része megerősítette, hogy az emberek jelentős része egyöntetűen a bizonytalan jövőben, köztük a nem megfelelő lakáshelyzetben látja a fiatalok egyre későbbi gyermekvállalásának okait. A szakirodalmi empirikus adatok is azt mutatják, hogy a közvélekedésben a lakás megléte kiemelt fontossággal bír a gyermekvállaláshoz, és ebben nincs nagy különbség a nemek között (Szalma 2010: 83). Elemzésünk viszont feltárta, hogy a nők a lakáshiányt nagyobb problémának vélik az anyaság kapcsán, mint a férfiak.

Ugyanakkor a késői gyermekvállalás okai között erősen megjelenik a munkamagánélet egyensúlya és a karrier kérdése is. Hazánkban a nők gyermekvállalása általában negatívan hat munkaerő-piaci aktivitásukra, míg a férfiakét inkább elősegíti. Mindez visszatükröződik az általunk vizsgált véleményekben is, hiszen jóval többen vélik úgy, hogy a gyermek melletti munkavállalás inkább a nők számára jelent nehézséget, mint a férfiak számára, s emiatt vállalnak egyre később anyává. Ez utóbbiban annyira egységes a lakosság véleménye, hogy nincs különbség az alapvető társadalmi és gazdasági ismérvek szerint. Fontos kiemelni, hogy az apaság és a munkavállalás összeegyeztetésének nehézségei a férfiak kapcsán is megjelennek: különösen az elváltak és az alacsony iskolai végzettségűek tartják késleltető tényezőnek a gyermekvállalásban.

A karrier építése nemcsak a munka-magánélet egyensúlykutatásainak irodalmában érhető tetten, mint az anyává válást késleltető tényező (Hewlett 2007; Nagy 2009), hanem a lakosság gondolkodásában is, ugyanúgy főként a magasabb iskolai végzettségűek körében. Érdekes, hogy a nők karrierjének negatív hatásáról nem a gyerekvállalásra legesélyesebb 26–35 éves korcsoport, hanem a vélhetően legnagyobb munkaerő-piaci aktivitású, 36–50 éves korcsoport gondolkodik nagyobb

eséllyel. A magas munkaerő-piaci aktivitás követelményei feltehetőleg nehezebben összeegyeztethetőnek láttatják a karriert az anyasággal, főként a magasán képzetek számára, akiknek a kezdeti karrierépítése sokszor egybeesik a szülővé válásra ideálisnak tartott életkorral.

Összességében tehát az látható, hogy a gyermekvállalás ideális időzítéséről való közgondolkodást formálják az olyan alap társadalmi és demográfiai ismérvek, mint a nem, az életkor, a lakóhely és az iskolai végzettség, valamint az anyaság kapcsán még a munkanélküliség is, mint bizonytalansági tényező. A nők és férfiak gyermekvállalása halasztásának okait pedig az emberek legjellemzőbben a jövőt övező általános bizonytalanságban, köztük a bizonytalan lakáshelyzetben, a munka melletti gyermekvállalás nehézségeiben látják, valamint abban, hogy a fiatalok manapság inkább a karrierjükre koncentrálnak.

Fontos felhívunk a figyelmet arra, hogy tanulmányunk nem alkalmas a gyermekvállalás normáinak átfogó magyarázatára. Eredményeink az objektív, valós demográfiai magatartással kapcsolatos szubjektív véleményeket tükrözik, azonban az egyes kérdések kapcsán segíthetik megérteni az egyéni társadalmi-demográfiai ismérvek kapcsolatát az adott életkori normákkal. Ebben a tanulmányban nem jutott tér arra, hogy a hipotéziseinken túlmutató szignifikáns adatokat bemutassuk. További érdekességgel szolgálhatna például a késői felnőtté válásról való közvélekedés bemutatása, hiszen mint látható, főként a magasabb iskolai végzettségűek és a nők abban is látják a késői anyaság okait, hogy manapság nehéz megfelelő partnert találni az anyasághoz; valamint a nők úgy gondolják, a férfiak egyre későbbi felnőtté válása is erős szerepet játszik az apaság halogatásában. Továbbá érdemes lenne a fent bemutatott eredmények nyomán követése, ami az „ideális” és „túl késői” gyermekvállaláshoz kapcsolódó életkori normák változásainak jobb megértéséhez járulhatna hozzá.

Abstract: The process of reaching adulthood has not only been delayed but the order of its milestones has been in flux as well. Although individuals might construct their individualized life-courses, they are also held increasingly responsible for it: both the decision-making and its consequences have become their liability. In line with this phenomenon, globalization generated economic and social changes result in growing uncertainty among actors at state, market and individual levels. Youths not only miss guiding social patterns to adjust their behaviour, but they also have to make long-term decisions under constantly changing and uncertain conditions. Therefore, they often delay life events of young adulthood. In our paper we examine the attitudes towards the timing of parenthood. Firstly, utilising and analysing the data of European Social Survey 2008, we discuss the factors that influence the attitudes toward the 'ideal' age for becoming a mother or a father. Secondly, we show what causes people identify for 'late' parenthood and how these opinions differ according to socio-demographic factors. Both in the theoretical and empirical parts, a special emphasis is put on the effects of unemployment and general uncertainty. Moreover, the age group 25-35, having the highest chances to becoming parents, is also given a special attention.

Irodalom

- Ádámné D. I. – Grábics Á. (szerk.) (2008): *Nők és férfiak Magyarországon*. Budapest: KSH.
- Angelusz R. (2000): *A láthatóság görbe tükrői*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Beck, U. – Beck-Gernsheim, E. (2002): *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Beck, U. (2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest: Századvég – Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság.
- Beck, U. (2010): *A munka szép új világa*. Szeged: Belvedere Meridionale.
- Billari, F. C. (2005): Partnership, childbearing and parenting. Trends of the 1990s. *The New Demographic Regime*, 63–94.
- Binstock, R. H. – Shanas, E. (eds.) (1976): *Handbook of Aging and the Social Sciences*. New York: Van Nostrand Reinhold, XVI, 684.
- Blossfeld, H. P. (2007): *Globalization and changes in life courses in modern societies*. Konferencia-előadás. 4th European Conference on Complex Systems. 2007. október (Előadás és előadásdiák letöltve 2011. június 14-én a következő honlapcímről: http://videolectures.net/eccs07_blossfeld_gcs/)
- Blossfeld, H. P. – Hofmeister, H. (eds.) (2006a): *Globalization, Uncertainty and Women's Career*. London – New York: Routledge.
- Blossfeld, H. P. – Mills, M. – Bernardi, F. (eds.) (2006b): *Globalization, Uncertainty and Men's Career*. London – New York: Routledge.
- Blossfeld, H. P. – Buchholz, S. – Hofäcker, D. (eds.) (2006c): *Globalization, Uncertainty and Late Careers in Society*. London – New York: Routledge.
- Blossfeld, H. P. – Klijzing, E. – Mills, M. – Kurz, K. (eds.) (2005): *Globalization, Uncertainty and Youth in Society*. London – New York: Routledge.
- Clark, S. C. (2001): Work cultures and work/family balance. *Journal of Vocational Behavior*, 58: 348–365.
- Eurostat (2009): *Youth in Europe*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurostat (2012): <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/database>.
- Habermas, J. (1994): Válságtendenciák a késői kapitalizmusban. In Felkai G. (szerk.): *Jürgen Habermas. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Atlantisz, 59–140.
- Hewlett, S. A. (2007): *Off-ramps and On-ramps: Keeping Talented Women on the Road to Success*. Boston: Harvard Business School.
- Hoem, B. (1996): The social meaning of the age at second birth for third-birth fertility: A methodological note on the need to sometimes respecify an intermediate variable. *Yearbook of Population Research in Finland*, 33: 333–339.
- Hofäcker, D. (2006): Women's employment in times of globalization: a comparative overview. In Blossfeld, H. P. – Hofmeister, H. (eds.) (2006): *Globalization, Uncertainty and Women's Career*. London – New York: Routledge, 32–58.
- Hofmeister H. – Blossfeld, H. P. – Mills, M. (2006): Globalization, uncertainty and women's mid-career life course: a theoretical framework. In Blossfeld, H. P. –

- Hofmeister, H. (eds.) (2006): *Globalization, Uncertainty and Women's Career*. London – New York: Routledge, 3–31.
- Husz I. (2006): Iskolázottság és a gyermekvállalás időzítése. *Demográfia*, 49(1): 46–67.
- Kamarás F. – Kapitány B. – Vaskovics L. (2005): *Fiatal házaspárok életútja Németországban és Magyarországon*. Budapest: KSH.
- Kapitány B. – Spéder Zs. (2009): *Gyermekvállalás*. In Monostori J. – Őri P. – S. Molnár E. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2009*. Budapest: KSH NKI, 29–40.
- Király G. – Paksi V. (2012a): Bizonytalanság a munka és a magánélet egyes területein. In Dupcsik Cs. (szerk.): *Közösségi viszonyulásaink 2012/1. A családdal, az állammal és a gazdasággal kapcsolatos társadalmi attitűdök, értékek európai összehasonlításban*. ESS-tanulmányok. Budapest: MTA SZKI, 54–75.
- Király G. – Paksi V. (2012b): A bizonytalanság kockázata vagy a kockázat bizonytalansága? Két német társadalomtudós gondolatai a megváltozott döntési térről. *Kultúra és Közösség*, 3(3-4): 129-140.
- Király G. – Luksander A. – Paksi V. (2013): Fiatalok munkanélküliségi kockázata Magyarországon és európai összehasonlításban. *Kultúra és Közösség*, 4(3): 139–153.
- Kohli M. (1993): A foglalkozási életút intézményesülése és individualizálódása. *Replika*, 9–10: 161–177.
- Kreyenfeld, M. (2002): Time-squeeze, partner effect or self-selection? An investigation into the positive effect of women's education on second birth risks in West Germany. *Demographic Research*, 7(7): 15-48.
- Křížková, A. – Nagy, B. – Kanjuo, M. A. (2010): The gender implications of labour market policy during the economic transformation and EU accession. A comparison of the Czech Republic, Hungary, and Slovenia. In Klenner, Ch. – Leiber, S. (eds.): *Welfare States and Gender in Central-Eastern Europe (CEE)*. Brussels, ETUI, 329–361.
- KSH (2011) – megkért adatok
- Lesthaeghe, R. – van de Kaa, D. J. (1986): Twee demografische transitities? (Two demographic transitions?) In Lesthaeghe, R. – van de Kaa, D. J. (eds.): *Bevolking – Groei en Krimp, Mens en Maatschappij*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 9–24.
- Murinkó L. – Földházi E. (2012): Háztartás és családszerkezet. In Őri P. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai Portré 2012*. Budapest: KSH, 113–123.
- Nagy B. (2009): A munkavállalás és gyermekvállalás paradoxona – bevezető gondolatok. *Szociológiai Szemle*, 19(3): 81-91.
- Nagy B. (2014): Nemek forradalma? Közeledés a nemek helyzetében. *Replika*, 85–86(1–2): 177–191.
- Oppenheimer, V. K. (2005): Preface. In Blossfeld, H. P. – Klizjing, E. – Mills, M. – Kurz, K. (eds.): *Globalization, Uncertainty and Youth in Society*. London – New York: Routledge.
- Paksi, V. – Szalma, I. (2009): Age norms of childbearing. Early, ideal and late childbearing in European countries. *Review of Sociology*, 15(2): 57-80.
- Pongrácz T. (2012): Párkapcsolatok. In Őri P. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai Portré 2012*. Budapest: KSH, 11–19.

- Róbert P. (2002): Átmenet az iskolából a munkaerőpiacra. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vulkovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2002*. Budapest: TÁRKI.
- Róbert, P. – Bukodi, E. (2005): Transition to adulthood in Hungary. In Blossfeld, H. P. – Klijzing, E. – Mills, M. – Kurz, K. (eds.): *Globalization, Uncertainty and Youth in Society*. London – New York: Routledge, 177–213.
- S. Molnár E. (2010a): Demográfiai eseményeket kísérő magatartási normák változásai. *Statisztikai Szemle*, 88(3): 252–272.
- S. Molnár E. (2010b): Párkapcsolat létesítését/megszüntetését érintő magatartási normák változásának megfigyelése. *Demográfia*, 53(2–3): 234–275.
- Somlai P. (1999): A sokféleség zavara: a családi életformák pluralizációja Magyarországon. *Demográfia*, 42(1-2): 38-47.
- Somlai P. (2000): Meghatározások, avagy miről szól a család válsága? In Spéder Zs. – Tóth P. (szerk.): *Emberi viszonyok*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Századvég Kiadó.
- Spéder Zs. – Kapitány B. (2006): Szülővé válás az ezredforduló után: a strukturális körülmények és a tudati tényezők szerepe az első gyermek vállalásakor. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vulkovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2006*. Budapest: TÁRKI.
- Spéder Zs. – Kapitány B. (2007): *Gyermekek: vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések*. Életünk fordulópontjai, Műhelytanulmányok. 6. Budapest: NKI.
- Szalma I. (2010): Attitűdök a házasságról és a gyermekvállalásról. *Demográfia*, 53(1):38-67.
- Szalma I. – Takács J. (2012): A gyermektelenséget meghatározó tényezők Magyarországon. *Demográfia*, 55(1): 44–68.
- Thomson, E. – Winkler-Dworak, M. – Kennedy, S. (2013): The Standard Family Life Course: An Assessment of Variability in Life Course Pathways. In Evans, A. – Baxter, J. (eds.): *Negotiating the Life Course. Stability and Change in Life Pathways*. Springer 2012 (Series Life Course and Social Policies).
- Van de Kaa, D. J. (2001): Európa második demográfiai átmenete. Web Társadalomtudományi folyóirat 8–9. szám (szeptember). http://web.adatbank.transindex.ro/pdfdok/web8-9_08_vdKaa.pdf.